

РЕСОЦІАЛІЗУЮЧЕ СЕРЕДОВИЩЕ І ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ

Розкрито зміст понять «ресоціалізує середовище», «психологічна безпека засудженого». Проаналізовано можливості ресоціалізує середовища у задоволенні базової соціальної потреби особистості – психологічної безпеки.

Ключові слова: ресоціалізація, ресоціалізує середовище, психологічна безпека, неповнолітній засуджений.

Постановка проблеми. Зі всіх категорій осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, найбільш психологічно незахищеними почувуються неповнолітні. Зумовлюється це почуття об'єктивними факторами: ізоляцією від суспільства і перебуванням у замкненому середовищі, відривом від родини, обмеженням у задоволенні багатьох актуальних потреб, адаптаційними труднощами, віковими особливостями, а також самим фактом ув'язнення, сприйняттям середовища, до якого вони потрапляють, як ненадійного, нестабільного, загрозливого; перспективою зустрічі із собі подібними, такими ж засудженими, установки й ідеали яких далекі від соціальних стандартів, необхідністю налагодження відносин, що передбачає прийняття норм і цінностей їхнього життя; зневірою більшості працівників у можливість виправлення злочинних настанів засуджених і звернення їх до каяття. Найважливішою причиною постає невпевненість у майбутньому, у можливості налагодження конструктивних стосунків із соціумом. Близько половини звільнених знову потрапляє у місяці відбування покарання, передає наступним поколінням норми злочинного життя. Відтак пенітенціарні установи постають територією зустрічі двох культур – ресоціалізує, яка впроваджує цінності суспільства, і кримінальної – носія анти-суспільних ідеалів. Зазначене актуалізує питання психологічної безпеки ресоціалізує середовища і зміцнення позиції пенітенціаристів щодо можливостей ресоціалізації засудженого.

Стан дослідження. Соціально-психологічні основи й програми ресоціалізації з девіантними дітьми й підлітками розробляються на основі нового погляду на попередній практичний досвід й наукові здобутки відомих вітчизняних педагогів В. Сороки-Росинського, А. Макаренка, С. Шацького. У своїх висновках учені зазначають, що найважливішим чинником ресоціалізації є виховувальне середовище, організоване педагогом: у відкритому соціумі за місцем проживання або

у замкненому соціумі виховно-трудової колонії. Проблема ресоціалізації засудженого відображена у посібниках із юридичної психології В. Васильєва, В. Волкова, А. Глоточкіна і В. Пірожкова, М. Єнікєєва, В. Кондратьєва, Ю. Чуфаровського та інших, у наукових публікаціях Н. Абдюкової, С. Гарькавець, Н. Максимової, В. Медведева, В. Синьова, В. Сулицького, О. Ярчук та ін.

Про виняткове значення потреби у психологічній безпеці особистості, особливо у несприятливій ситуації, вказували А. Адлер, А. Маслоу, К. Хорні та ін. Питання психологічної безпеки особистості відображені у наукових дослідженнях сучасних учених (І. Басва, Г. Грачов, Л. Гаязова, А. Застело, О. Ліщинська, В. Львов, І. Панарін, Ю. Приходько, Н. Рассоха, С. Решетіна, С. Рошцін, Г. Смолян та інші).

Мета статті – аналіз особливостей впливу ресоціалізуючого середовища на стан психологічної захищеності неповнолітніх засуджених.

Виклад основних положень. Впродовж історії боротьби із злочинністю сформувалися два діаметрально протилежні підходи до вирішення проблеми ресоціалізації засуджених. Прихильники одного з них керуються тими міркуваннями, що злочинні нахили закладені в людині від народження і заперечують можливості якісних змін людської психіки (Ч. Ломброзо, Е. Кречмер, У. Шелдон, У. Клайфельтер, З. Фройд, А. Фромм та інші). Прихильники іншого визнають, що злочинні нахили особистості набуваються у результаті несприятливих умов життя, соціальної нерівності, негативного впливу середовища, неправильного виховання, научіння і можуть бути усунені (Е. Дюркгейм, Р. Мертон, Дж. Доллард, Н. Міллер, Дж. Уайтінг, Р. Сірс, С. Беккер, Ф. Танненбаум, Ф. Тейлор та інші). І сьогодні розвиток пенітенціарної теорії та практики щодо неповнолітніх характеризується протистоянням прихильників репресивного та гуманістичного підходів до проблеми виконання кримінальних покарань. Представники першого розглядають покарання через призму кари та соціальної ізоляції, вбачають у більшості тимчасових жителів колоній абсолютно невинуватих і з сумнівом ставляться до заяв, що злочинця можна перевиховати, вважають засуджених людьми нижчого сорту і не цікавляться причинами, з яких вони стали на шлях злочинності. З іншого боку, численні дослідження засвідчують, що система виконання покарання такою, яка вона нині є, дегуманізує багатьох працівників так само, як і засуджених. Указане стосується порушення безпеки людини і диктує необхідність пошуку умов забезпечення і підтримки опірності і стійкості суб'єктів ресоціалізуючого середовища негативним внутрішнім і зовнішнім загрозам.

Можливість і необхідність ресоціалізації неповнолітніх злочинців передбачена насамперед гуманістичною системою, а тому саме

гуманістичний підхід є домінуючим у пенітенціарній практиці значної більшості європейських держав. Пенітенціарний вплив – вплив духовний («пенітенціарний» від «пенітенціарій» (лат. «*poenitarius*» – покаючий від «*poenitentia*» – каяття)). Первинна християнська ідея створення системи пенітенціарних установ полягає у спонуканні в'язнів до каяття, до примирення з Богом і суспільством [1]. Нинішня система пенітенціарних установ в Україні намагається повернутися до первинного бачення своєї сутності і вбачає її у ресоціалізації особистості засудженого, тобто відновлення попередньо зруйнованих соціальних якостей особистості, необхідних їй для повноцінної життєдіяльності в суспільстві [2, с. 339]. У цьому понятті префікс «ре» означає демонтаж, руйнування засвоєних індивідом у процесі десоціалізації негативних антигромадських норм і цінностей та прищеплення тих цінностей і візріців поведінки, які схвалюються суспільством. Згідно з позиціями відомих вітчизняних дослідників проблем пенітенціарної педагогіки та психології В. Синьова, В. Кривуші, О. Беци, Г. Радова результатом ресоціалізації повинна бути така зміна особистісних якостей засудженого, яка б дозволила сподіватися на його саморегульовану стабільну соціально-нормативну поведінку після звільнення [3].

Вагомий внесок у справу ресоціалізації засудженого готові зробити фахівці галузі психології безпеки. Так, у дослідженнях психологічної безпеки особистості і середовища І. Баєва виокремлює два основні системоутворювальні види безпеки – фізичну і психологічну. Всі інші включені до них. При цьому психологічна безпека є первинною, оскільки цінності і смисли, уявлення й відносини людини диктують її поведінку. Психологічна безпека – це стан психологічної захищеності, а також здатність людини і середовища відображати несприятливі зовнішні та внутрішні впливи. Психологічна захищеність – це не усунення всіх загроз і травмувальних подій, а можливість упоратися з ними, нарощуючи опірність, стійкість і посттравматичне зростання. Її основні характеристики – надійність, захищеність, стабільність, опірність, живучість. Людина, яка не має психологічної захищеності, не володіє внутрішнім ресурсом опірності до негативних впливів, може бути виведена з ладу або повністю втратити можливість для свого ефективного функціонування [4].

Цінними у дослідженнях Б. Єремєєва є виокремлення теоретичного й практичного аспектів психологічної безпеки особистості. На думку вченого, психологічна безпека в широкому сенсі слова означає усвідомлене, рефлексивне і дієве ставлення людини до умов життя, яке забезпечує її душевну рівновагу і розвиток: людина суб'єктивно готова до будь-яких зовнішніх змін, у тому числі і до того, що зміни можуть виявитися непередбаченими, а збіг обставин – несприятливим. Це

означає також, що людина усвідомлює і свої об'єктивні зв'язки з дійсністю, об'єктивне включення в кожну сформовану ситуацію, і своє суб'єктивне ставлення до подій – почуття, думки, наміри у зв'язку з цією ситуацією, з окремими її компонентами та / або характеристиками. Психологічна безпека у вузькому тлумаченні розкривається зокрема в соціально-психологічному контексті. Тоді мають на увазі те, що у людини немає побоювань щодо іншим. Людина відкрита для контактів, довіряє іншим і чекає від них того ж. У контексті практичної психології психологічна безпека людини розглядається як стан її готовності попереджувати небезпеку (загрози) і готовності адекватно реагувати на небезпеку (загрозу), яка виникає [5].

Як указують В. Соломін із співавторами [6], безпеку особистості визначають три чинники: людський, середовища, захищеності. Перші два вважаються основними. Людський фактор – це різні реакції людини на небезпеку. Середовище традиційно розділяється на фізичне і соціальне. У соціальному середовищі, своєю чергою, виділяють макро- і мікросоціальний рівні. До макросоціального рівня входять демографічний, економічний та інші чинники впливу на людину, до мікросередовища – її безпосереднє оточення (сім'я, референтна і професійна група і т. д.). Чинник захищеності – це засоби захисту від тривожних і небезпечних ситуацій. Вони можуть бути фізичними і психологічними (механізми психологічного захисту). Рівень захищеності залежить від ступеня конструктивності і активності поведінки і діяльності людини.

З досвіду роботи із девіантними підлітками Н. Максимова наголошує на активній участі у корекційно-реабілітаційній роботі сімейного та шкільного середовища. Створюючи корекційну програму, психолог і соціальний працівник обов'язково мають перевіряти, наскільки умови життя підлітка сприяють задоволенню його базових соціальних потреб (потреба у фізичній та психологічній безпеці, потреба у визнанні, потреба у безумовній любові, потреба бути дитиною, потреба у пізнанні та набутті навичок, потреба бути собою). Якщо всі шість базових соціальних потреб неповнолітнього будуть задоволені, відхилення в особистісному розвитку можуть виправлятися спонтанно, навіть без консультативної та тренінгової роботи [7].

Аналіз здобутків учених у галузі психології безпеки та пенітенціарної психології дозволяє окреслити умови втілення ідей психологічної безпеки у ресоціалізуючому середовищі. Відтак основна мета організації та діяльності ресоціалізуючого середовища полягає у задоволенні базових соціальних потреб особистості, зокрема психологічної безпеки засуджених, і пенітенціаристів (вихователів, психологів, соціальних педагогів, вчителів). Ресоціалізація неповнолітнього можлива

лише у психологічно здоровому оточенні. Щоб задовольняти базові соціальні потреби неповнолітніх, вихователі мають бути людьми зрілими й внутрішньо цілісними. Не можна закликати неповнолітніх до зрілості більшої, ніж мають їхні вихователі, саме вони повинні бути для засуджених провідниками на шляху виправлення й особистісного зростання. З іншого боку, якщо пенітенціаристам не вдасться організувати умови для реалізації соціальних потреб дітей та підлітків, то спеціальні заходи психологічної корекції будуть малоефективними.

Організація ресоціалізуючого середовища здійснюється через реалізацію таких загальних завдань: діагностика і класифікація засуджених; корекційна робота або кризове втручання; дослідження, планування і оцінка; психологічний супровід персоналу.

Урахування динаміки особистості людини, що перебуває в місцях позбавлення, закономірностей її розвитку та етапів, кожен із яких супроводжується різкою зміною станів, установок і спрямованості особистості, вимагає виокремлення спеціальних завдань [2; 8]. На першому, адаптаційному етапі перебування неповнолітнього у колонії завдання пенітенціаристів полягають у сприянні адаптації засудженого до умов соціальної ізоляції, до особливостей групових стосунків у середовищі засуджених, виявлення категорії осіб – потенційних суїцидентів, розробці діагностичного інструментарію.

На наступному етапі, порівняльної особистісної стабілізації, коли особистість віднайшла у собі і в оточенні ресурси виживання, завданням ресоціалізуючого середовища є моделювання та впровадження програми виправлення злочинних конструктів засудженого, тобто нейтралізації асоціальних настанов, уявлень, цінностей, мотивів, стереотипів поведінки, допомога у виробленні ним соціально прийнятних копінг-стратегій у нових ситуаціях. Індивід має усвідомити свою девіантну поведінку, повинен хотіти змінитися. Ця програма передбачає соціально-психологічну діагностику, корекцію девіантної поведінки, постпенітенціарний супровід звільнених, а також психологічний супровід працівників і містить такі елементи:

- визначення причин порушень суспільних норм і законів, ставлення людини до соціальних норм, вимог і власної поведінки, типу соціальної дезадаптації;

- розроблення та реалізація спільно з персоналом установи індивідуальних і групових програм психокорекційного і педагогічного впливу на засуджених, забезпечення психологічних аспектів безпеки в комплексному поєднанні з юридичними, організаційними, соціальними, медичними аспектами;

- підвищення психологічної компетентності персоналу установи, надання кваліфікованої методичної допомоги, навчання формам і

методам психологічного вивчення особистості і середовища засуджених, а також прийомам психолого-педагогічної корекції;

– розробка «Паспорту психологічної безпеки виховно-трудової колонії»;

– попередження численних негативних впливів виправно-трудових установ, які традиційно сприяють криміналізації особистості;

– підтримка та оновлення соціальних зв'язків засудженого.

У період перед звільненням особистості першочерговим завданням є соціально-психологічна підготовка до життя на волі. Важливою постає співпраця із представниками громадських організацій, які допомагають у вирішенні питань трудового та побутового влаштування і встановлення соціальних зв'язків у звільненого для його подальшої соціальної реабілітації на волі.

Основними засобами виправлення і ресоціалізації засуджених, передбаченими законодавством, є: встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим); суспільно корисна праця; соціально-виховна робота; загальноосвітнє і професійно-технічне навчання; громадський вплив. Основна ідея ресоціалізуючого середовища полягає у використанні даних засобів з уваги на базові соціальні потреби особистості і психологічну безпеку зокрема.

Досягнення стану психологічної безпеки і на цьому підґрунті перегляду свого життя, системи цінностей, поведінки, майбутнього можливе завдяки використанню засудженими технологій самозабезпечення особистої психологічної безпеки. До них віднесемо засоби психологічного захисту та формування досвіду саморегуляції.

Регуляція особистістю своєї поведінки та діяльності (саморегуляція) розглядається як усвідомлюваний вплив особистості на свої психічні стани, якості, що виявляється у стимулюванні одних і гальмуванні інших своїх дій, бажань, потреб для досягнення поставленої мети. Регулятивна структура особистості базується на нормах, визнаних у суспільстві або малих групах спілкування. А це означає, що зовнішня регуляція також включена в неї, хоч і діє опосередковано, через систему ціннісних орієнтацій, потреб, звичок, цілей, мотивів.

Структура будь-якого досвіду охоплює знання, уміння, навички. Стосовно досвіду саморегуляції знання виступають подвійним чином: як знання особистості про моральні норми і вимоги суспільства, колективу, групи і як усвідомлення відповідності своєї поведінки цим вимогам. Уміння і навички як складові досвіду саморегуляції розмежовують на три групи: когнітивну, вольову і емоційну. До когнітивної групи належать уміння об'єктивно оцінювати відповідність виявів своєї поведінки прийнятним нормам, а також вчинків інших; передбачати розвиток і

наслідки можливих варіантів поведінки; орієнтуватися в обставинах і приймати правильні рішення. До вольової – уміння організувати свою діяльність; долати труднощі, виявляти стриманість у поведінці. Емоційна група охоплювала уміння учнів розуміти психологічний стан інших, виявляти емпатію стосовно них; емоційно реагувати на події [9].

До засобів психологічного захисту належить творчість і віднаходження мети у майбутньому, сенсу життя. Кожна людина здатна до творчості. Цю здатність можна розуміти як її генетично закладену природну можливість до психологічного захисту, природну зброю, зауважує Н. Череповська [10]. Ця можливість психологічного захисту, яка виражається у здатності до творчості, не у всіх людей однакова, але, як і будь-яку іншу здатність, її можна й необхідно розвивати, особливо у засуджених. Тому творчість є не тільки створенням нового продукту (в об'єктивному чи суб'єктивному його значенні), але й є засобом збереження нормального психологічного стану людини, і завдяки цьому – засобом надання смислу буття людини. Як засіб, що обумовлює психологічну безпеку, творчість поширюється на всі сфери діяльності людини: від переробки, аналізу власних переживань, раціонального зниження емоційної напруги, зміни настановлення на більш значуще під час розв'язання міжособистісних і внутрішніх конфліктів та інших проблем до створення матеріальних, ідеальних, художніх продуктів. Отже, творчість, що спрямована на конструктивну, позитивно перетворюючу діяльність, забезпечує як психологічну безпеку внутрішнього світу людини, так і надає смисл її буття.

Є чимало прикладів, коли людина, потрапивши в ув'язнення, не лише не втрачала своє обличчя, а й усвідомлювала своє призначення і допомагала іншим вижити і знайти сенс життя. Такою яскравою поставою був відомий психолог-екзистенціаліст Віктор Франкл. «Я вбачав сенс свого життя у тому, – писав учений, – щоб допомагати іншим побачити сенс свого життя». Вистраждана у німецьких концтаборах теорія особистості В. Франкла як жодна інша наближує до розуміння внутрішнього світу засудженого, до визнання внутрішніх ресурсів засудженого як визначального чинника успіху корекції його деструктивних мотивів і спрямувань. Вчений зберіг себе, свою особистість, свою «впертість духу», так він називав здатність людини не здаватися, не ламатися під ударами, які сипалися на тіло і душу. Прагнення до пошуку і реалізації людиною сенсу свого життя є вродженою потребою, яка притаманна усім людям і становить основу поведінки і розвитку особистості. Тому будь-які спроби відновлення внутрішніх сил в'язнів, корекції їх поведінки та свідомості передбачають як важливу умову успіху у відношенні мети у майбутньому.

Висновки. Психологічна безпека є об'єктивною умовою ресоціалізації засудженого. Задоволення базових соціальних потреб особистості, потреби у психологічній безпеці допомагає відновити ресурс опірності людини негативним зовнішнім і внутрішнім впливам, втілити у життя первинну пенітенціарну ідею – звернення людини до каяття і засудження своїх вчинків, й розроблення на цій основі нового погляду на життя і себе в ньому.

Ресоціалізація особистості в місцях позбавлення волі досягається спеціальними засобами, передбаченими законодавством. Реалізуючи ці засоби задля ефективності самого процесу ресоціалізації, увага пенітенціаристів повинна спрямовуватися на формування досвіду саморегуляції неповнолітнього, самореалізацію себе у творчості, знаходження мети у майбутньому.

Важливим постає питання фахової підготовки психологів за спеціалізацією «Психологія безпеки» та організації їхньої роботи в установах виконання покарань, впровадження у практику пенітенціарних установ наукових і практичних здобутків цієї галузі, підвищення психологічної грамотності професіоналів, які працюють із засудженими. Адже факти засвідчують, що на сьогодні ті сили, які покликані підтримувати захищеність людини в пенітенціарній установі, не підготовлені в аспекті забезпечення психологічної захищеності, і саме це робить їхній вплив деструктивним (без професійного усвідомлення небезпеки).

Перспективи подальших наукових розвідок окресленої проблеми вбачаємо у проведенні масштабних досліджень стану психологічної захищеності засуджених як основи реальної практичної роботи психологів.

1. Радов Г. Пенітенціарна ідея: Думки на тему / Г. Радов. – К.: МП «Леся», 1997. – 288 с.

2. Еникеев М.И. Юридическая психология / М.И. Еникеев. – М.: НОРМА, 2001. – 517 с.

3. Синьов В.М. Методи перевиховання неповнолітніх в умовах позбавлення волі / В.М. Синьов, В.І. Кривуша, О.В. Беца // Соціальна робота з неповнолітніми, які перебувають у місцях позбавлення волі / за ред. В.М. Синьова. – К., 2003. – С. 66–84.

4. Обеспечение психологической безопасности в образовательном учреждении: практическое руководство / под ред. И.А. Баевой. – СПб.: Речь, 2006. – 216 с.

5. Еремеєв Б.А. Психологическая безопасность, устойчивость, психотравма / Б.А. Еремеєв // Сборник научных статей по материалам Первого Международного Форума (Санкт-Петербург, 5–7 июня 2006 г.); под общ. ред. И.А. Баевой, Ш. Ионеску, Л.А. Регуш. – СПб.: ООО «Книжный Дом», 2006. – С. 101–103.

6. Соломин В. Психологическая безопасность / В. Соломин, Л. Михайлов, Т. Маликова, В. Шатровой. – М.: Издательство Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена, 2006. – 176 с.

7. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки: навчальний посібник / Н.Ю. Максимова. – К.: Либідь, 2011. – 52 с.

8. Федоришин Г.М. Пенітенціарна психологія: курс лекцій / Г.М. Федоришин. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 104 с.

9. Тимоховец Е.А. Конфликты подростков и пути их педагогического разрешения: дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук / Е.А. Тимоховец. – Минск, 1990. – 191 с.

10. Череповська Н. Творчість як засіб психологічної безпека та надання смислу буття людини / Н. Череповська. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.newacropolis.org.ua/

Федоришин Г.Н. Ресоциализующе среда и психологическая безопасность несовершеннолетних осужденных

Раскрыто содержание понятий «ресоциализующая среда», «психологическая безопасность осужденного». Проанализированы возможности ресоциализующей среды в удовлетворении базовой социальной потребности личности – психологической безопасности.

Ключевые слова: ресоциализация, ресоциализующая среда, психологическая безопасность, несовершеннолетний осужденный.

Fedoryshyn H.M. Re-socializing environment and psychological safety of juvenile convicts

The concepts of «re-socializing environment» and «convict psychological safety» are defined. The capabilities of the re-socializing environment to meet the basic social need of the individual, namely his psychological safety are analyzed.

Key words: re-socialization, re-socializing environment, psychological safety, juvenile convict.

УДК 342+155.9

Л.Г. Чистоклетов, В.Й. Шишко

ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ВПЛИВИ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ПАРАДИГМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Досліджено теоретичні та практичні проблеми формування та оцінки рівня інформаційно-психологічного впливу в політичних, міжнародних, економічних відносинах та у військовій справі. Проаналізовано актуальні аспекти інформаційних війн на сучасному етапі та в ретроспективному огляді.

Ключові слова: інформаційно-психологічний вплив, інформаційна безпека, інформаційна війна, інформаційна атака.